

„ÁLLAMOCSKA” SZERENCSE ÉS BALSORS SODRÁSÁBAN

Fortuna vagy Fatum árnyékában?

Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből

Szerk. Kovács Kiss Gyöngy

■ Az elmúlt Kolozsvári Magyar Napok alkalmával mutatták be a Komp-Press Kiadó és a *Korunk* legújabb történelmi témájú kötetét. Szerkesztője Kovács Kiss Gyöngy, akinek tevékenysége közismert a kolozsvári, erdélyi és általában a magyar történészek és történelem iránt érdeklődő olvasók előtt. A *Korunk* történelmi rovatának szerkesztőjeként, majd a folyóirat főszerkesztőjeként számos történelmi súlypontú számban foglalkozott Erdély történelmének megannyi vetületével. Immár jó pár éve ugyanakkor a *Korunk* Akadémia előadássorozat szervezőjeként alkalmat teremt (a rendezvény helyszínéből fakadóan) elsősorban a kolozsvári szakmai és nagyközönség számára az első rangú, többségében magyarországi történészek legfrissebb kutatási eredményeinek a megismerésére, a szakmai párbeszéd kialakítására, elmélyítésére és az új eredmények minél szélesebb körben való terjesztésére. Nem kétséges tehát, hogy Kovács Kiss Gyöngy a határokon és tudományágakon átívelő, nehezen összeilleszthető szakmai párbeszéd és tudománynépszerűsítés egyik legtapasztaltabb és legeredményesebb szervezője. Törekvéseinek jó példája a most bemutatásra kerülő kötet is.

A borítóját díszítő Filstich Péter 1598-as nászcsészéjéhez illően elegáns kivitelezésű kötet az Oszmán- és a Habsburg Birodalmak által kijelölt (kényszer)pályán egyensúlyozó erdélyi

állam 16–17. századi történelmébe kalauzolja az olvasót. A tizennyolc tanulmányt felölelő kötet a *Korunk* folyóirat 2013. évi márciusi, tucatnyi írást felsorakoztató számából nőtt ki. A szerzőgárdájában számos erdélyi és Erdélyen kívüli kutatót egyaránt felsorakoztató mű egy néhány évvel korábban, szintén Kovács Kiss Gyöngy szerkesztésében megjelent, angol nyelvű tanulmánykötet* folytatásának tekinthető. Mindkettőben az Erdélyi Fejedelemség másfél-százados történelméből kapunk ízelítőt különböző korszakok, személyiségek, társadalmi osztályok, jogi, művelődési, művészeti vagy kulturális jelenségek jellegzetességeiről. Az íráskor magyar nyelve mellett abban mégis más ez a kötet, hogy a tartalom tállásában jól érzékelhető a nagyobb közérthetőségre való törekvés, melyet azonban nem a mondanivaló egyszerűsítésének, hanem egy szélesebb olvasóközönség megszólításának a szándéka vezérelt.

A tanulmányok sorát a szerkesztő *Az önálló Erdélyi Fejedelemség* című írása nyitja, mely tömör összegzése az ország politikatörténetének, és amely megteremti azt az általános keretet, amelybe az egyes részműveket feldolgozó írások illeszkednek.

Oborni Teréz a Magyar Királyság keleti feléből kiszakadt „államocska” alkotmányjogi fejlődését és politikai berendezkedését vázolja. Tudatosan

Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2014. 291 oldal, 8 képmelléklet

* *Studies on the History of Early Modern Transylvania*. Edited by Gyöngy Kovács Kiss. Social Science Monographs, Boulder, Colorado; Atlantic Research and Publications, Inc., Highland Lakes, New Jersey, 2011. (Atlantic Studies on Society in Change no. 40)

mondjuk, hogy vázolja, ugyanis tömören és közérthetően beszél a „keleti Magyar Királyság” fejedelemséggé alakulásának folyamatáról, az ország területi változásairól, a trónutódlás, a fejedelmi hatalom és a rendek közötti hatalommegosztás kérdéseiről, illetve az ország kormányzati berendezkedéséről. Ő is, akárcsak a bevezető tanulmány szerzője, arra mutat rá, hogy az ország két nagyhatalom közé szorított állapota nagyban korlátozta belső államszervezeti és kormányzati kibontakozását, melyet az erősen centralizált fejedelmi hatalom jellemzett. A szerző előadásmódja kerüli a túlzott részletezésből adódó nehézkességet, megállapításait mindig a legfrissebb, a jegyzetekben következetesen idézett kutatási eredményekre alapozza, a részletek iránt behatóbban érdeklődő olvasó hasznára.

A következő tanulmány személyesebb síkra tereli a figyelmet. Horn Ildikó János Zsigmondnak az erdélyi diplomácia által gondosan megalkotott, művelt, öntudatos, vitéz és bölcs ifjút bemutató, hivatalos uralkodói imázsa mögött meghúzódó valós, emberi portróját próbálja megrajzolni. Követjelentések, történetírók feljegyzései, korabeli levelek alapján, az uralkodó portróját és kárpitgyűjteményét elemezve, továbbá erdélyi és lengyelországi neveltetésére is kitérve, az elejébe mintául állított lengyel királyeszményt és későbbi valós tetteit szembeállítva próbálja árnyalni az uralkodóról eddig körvonalazódott képet. Az elemzés végkicsengése határozottan különbözik a korábban csupán a zene, az olvasás és a hitviták világában érdekeltnek hitt János Zsigmond-képtől. Személyében olyan uralkodót fedez fel, aki a magáról kialakított hivatalos képmásának a mindennapi életben is igyekezett megfelelni: ambiciózus volt, kiváló műveltsége mellett a testedzésnek, a vadászatnak is áldozott, és a katonáskodás is érdekelte. Noha János Zsigmond személyi és uralkodói portréjának teljes kibontásához további új adatok szükségesek, az írás arra hívja fel a figyelmet,

hogy egy ilyen kevésbé kézzelfogható téma kidomborítása csak a legkülönbözőbb forrástípusok adatainak az együttes vizsgálatával vezethet sikerre.

A következő három írás a Báthory-korszakot helyezi előtérbe. Várkonyi Gábor I. Erzsébet angol királynő konstantinápolyi követének, Edward Bartonnak az 1594-es jelentései alapján arra mutat rá, hogy a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok ellenére az angol diplomata Erdély belpolitikai változásait mélységeiben aligha érzékelte. Arra is fény derült, hogy a látszatra egymás támogatására létrejött diplomáciai kapcsolatokról lényegében mindkét fél – érthető módon – saját érdekeinek a kiszolgálását várta, és ennek érdekében a másik fél félreinformálásától sem riadt vissza. Gömöri György írása a tizenöt éves háború kitörése körülményeinek és abban Erdély szerepvállalásának az értékeléséhez hoz újabb, lehetséges szempontokat. Antonio Possevino és Báthory Zsigmond viszonyára reflektálva hangsúlyozza a szerző, hogy Possevino azzal, hogy Báthory Istvánt mint a római katolikus vallást felvirágoztató és a török elleni fellépésre készülő igazi keresztény uralkodó mintaképét állította Zsigmond elé, felbresztette benne a becsvágyat, hogy egy török ellen aratott győzelemmel tanúságát tegye nagybátyjához hasonló hadvezéri tehetségének. Ezzel pedig a fejedelmet a Róma és Bécs által szorgalmazott törökellenes táborhoz közelítette. A harmadik írás is, lazán ugyan, de kapcsolódik a tizenöt éves háború kérdésköréhez. Magyar Zoltán néprajzkutató, Báthory Andrásnak a Csíkszentdomokos határában történt tragikus meggyilkolását megörökítő, helyi, népi mondák három variánsának a vizsgálatán keresztül szemlélteti azt, hogy egy történelmi esemény a népi szájhagyomány útján hogyan alakult máig fennmaradt bonnyolult mondakörre.

Magyar Zoltán írásával a kötet továbbárlépvé a politikai és diplomáciai történések területéről, a folklór, a társadalomtörténet, a tudományok és a művészetek felé tereli a figyelmet. Több

szerző is foglalkozik Bethlen Gábor uralkodásával. Tompos Lilla rámutat, hogy a fejedelem ruhatára annak mind a nyugat-európai, mind a török textilművészet iránti érdeklődéséről árulkodik. A fejedelmi ruhatárnak az Esterházy Miklós gróf ruhatárával való összehasonlítása révén pedig az Erdély illetve a nyugat-magyarországi országrész divatja közötti egyezéseket és eltéréseket domborítja ki. Végül azt is vizsgálja, hogy a magyar öltözet hogyan viszonyult az V. Károly német-római császár udvara által diktált, általános európai divathoz. Csak sajnálhatjuk, hogy a korabeli ruhatípusokat részletező szöveghez kevés képi ábrázolás társul. Sipos Gábor levéltári és könyvészeti szövegek alapján világít rá a nagy fejedelem tudatosan megalkotott és kitartóan követett világi elitképző programjára. Számos olyan hadvezéri, politikusi és értelmiségi karriert vázol fel, melynek befutói vagy a fejedelem környezetében működő „udvari iskola” gyakorlatából lesték el mesterségük fortélyait, vagy a fejedelem által támogatott alumnusokként, külföldi tanulmányutakon készültek fel a rájuk váró későbbi állami feladatokra. A nemes utódok nevelését szolgáló fejedelmi udvari iskola működéséről Jeney-Tóth Annamária is szól a fejedelmi udvar összetételének kérdéseit boncolgató írásában.

Nem maradtak el azok a tanulmányok sem, melyek a fejedelemség kori társadalomnak adják tömör keresztmetszetét. Hermann Gusztáv Mihály, amint írása címe is sugallja, csupán egy bepillantás erejéig világítja meg Erdély társadalmi képét, jellegzetes példákkal szemléltetve mondanivalóját. Papp Klára szűkíti a témát, és csupán az erdélyi nemesi társadalom összetételét és sajátosságait taglalja, több partiumi példával is alátámasztott tanulmányában.

Jogtörténeti érdeklődésünk folytán hozzánk legközelebb Dáné Veronka tanulmánya áll, aki Erdély fejedelemség-kori törvénykezésének (kialakulás, szervezeti beosztás, illetékesség, jogszabályi alap, perjog) adja rövid vázlat-

tát. Ő maga nevezi, találóan, vázlatnak írását, ugyanis az Erdélyt érintő jogtörténet-írás nem is tesz lehetővé ennél többet. Amint az írás szemlélteti azonban, a szerző pontosan érzékeli azokat a kérdéseket, amikben a kutatásnak előre kell lépnie: az igazságszolgáltatás elméleti kereteit adó törvények és országgyűlési határozatok vizsgálata mellé a gyakorlati bíráskodási tevékenység során keletkezett elsődleges források konkrét jogeseteinek az alapos áttekintését is fel kell zárkóztatni. A kutatások továbblépési lehetőségeiről festett meglehetősen borús jóslata kapcsán mégis azt mondanánk, hogy éppen az általa – Torda vármegye fejedelemség kori bíráskodási gyakorlatának a feltárása és a vonatkozó források közzé tétele terén – elvégzett eddigi kutatások bizonyítják, hogy kitartó és alapos munkával már belátható időn belül is jelentős előrelépésekre lehet számítani.

Az állítást Kovács András művészettörténész tanulmánya bizonyítja a legjobban. Ő ugyanis több mint négy évtizedes saját kutatási tapasztalatait és a téma más eredményeit összegezve értekezik a fejedelemség kori Erdély fejedelmi építkezéseiről. Az épületegyüttesek stratégiai jelentősége okán, de saját kutatásaiban elfoglalt helyük miatt is, kiemelt figyelemmel kezeli a fejedelmi székvaros, Gyulafehérvár erődítményeinek, püspöki palotájának és más épületének a kérdését, akárcsak az ország nyugati erősségének, a váradi várnak az esetét. De kitér Szamosújvár, Fogaras, Marosillye, Borosjenő, Huszt, Kővár váraira is, és szól az erdélyi reneszánsz kastélyépítészet olyan kiemelkedő emlékeiről, mint az alvinci vagy a radnóti kastély. A korszak legigényesebb, mások számára is mintául szolgáló építkezéseinek lényegre törő áttekintése mindenkit meggyőzhet arról, hogy egy kérdéskör átfogó és szakszerű összefoglalása csak apró rész kérdések tömkelegének a tisztázása után valósítható meg.

Az Erdélyi Fejedelemség történetével foglalkozó kötetben majdnem természetesen, hogy a vallásszabadság kér-

dése is előkerül. Liviu Jitianu tanulmánya 16–20. századi példák nyomán a szabadság, ezen belül a vallásszabadság kérdéskörét tárgyalja az emberi jogok tükrében. Meglátásunk szerint azonban a könyv tematikájához lazán kapcsolódó írás, a téma mára már meglehetősen árnyalt könyvészetére, az erdélyi vallásszabadság kérdéskörét röviden és felettebb „nagyvonalúan” tárgyalja. Kiss Andrásnak, az erdélyi jogtörténet nemrég elhunyt kiváló ismerőjének már korábban is megjelent írása szintén a vallásszabadság témáját boncolgatja, de nem a törvényhozók, hanem a mindennapi joggyakorlat szemszögéből vizsgálva azt. Az aranyosszéki cirkálási (bűnüldözői) jegyzőkönyv vallási hovatartozást érintő rágalmazási eseteinek a bírósági megítéléséből rámutat arra, hogy Aranyosszéken a 17. század második felében a vallásszabadság valóban élő valóság volt, a kimondott törvények hatályosságát a mindennapi életben érvényesülő joggyakorlat is igazolta.

A kora újkori mindennapi élet valóságába kalauzol a szerkesztő, Kovács Kiss Gyöngy tanulmánya is, de a vármegye helyett a fejedelemség kincses városának tekintett, Kolozsvár belső életére összpontosítva. A szerző korábbi kutatásainak eredményeit összegezve beszél a céhes életről, mint a város gazdasági és mindennapi életének egyik alappilléreéről, továbbá a szórakozás, a társadalmi érintkezés és a szabadidő eltöltésének színteréül szolgáló helyszínek – kocsmá, sütőház, fürdőház, piac, lövőhely – társadalomformáló szerepéről. De vizsgálja a pletyka olykor káros, az eltitkolt vétkek nyilvánosság elé tárása révén viszont gyakran éppen társadalomépítő hatását is, és szól a városvezetés azon igyekezetéről, mellyel a város lakóit rendi hovatartozásuknak megfelelő viselet hordására próbálták készíteni. Az írás vége – mintegy megelőlegezve a kötet záró tanulmányának a mondandóját – a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratával kezdődő időszak nagypolitikájának a városra kifejtett hatását bemutatva

állapítja meg, hogy az ország megingása a kincses város addigi felvirágzását is derékba törte, a települést és lakóit pedig egy olyan kényszerpályára terelte, melyből többé nem tudott a korábbi színvonalra felemelkedni.

A kötet eddig bemutatott tanulmányainak végkicsengéseként, Róth András Lajos nagy ívű fejtegetése példákkel szemléltetve összegzi Erdély „aranykornak” nevezett másfél évszázadát, amely mind az országszervezés, a nemzetközi szerepvállalás, a gazdasági gondolkodás és a jogfejlődés, mind a kultúra, irodalom, vallás vagy művészetek területén emlékezetre méltót alkotott.

A kötet írásainak sorát Gebei Sándor tanulmánya zárja. A szerző a korszak emlékiróinak munkáiból merített idézetekkel is szemléltetve bemutatja az Erdélyi Fejedelemség (az ő olvasatában Fejedelmi Magyarország) utolsó bő fél évszázadának, a „válságos évtizedeknek” a bel- és külpolitikai eseményeit. A szakirodalom véleményével szembeemelve, a válságos időszak korszakindító dátumaként – meglátásunk szerint sem alaptalanul – nem 1660-at, hanem II. Rákóczi György balsikerű lengyelországi hadjáratának a kezdetét jelentő 1657-es évet jelöli meg. E hadjárat és következményeinek, a bujdosók és Thököly akcióinak, Erdély megszállásának, az 1699-es karlócai békét követő lipóti „erőpolitizálásnak”, az ellene szerveződött kuruc mozgalomnak, majd a leverését követő szatmári pacifikációnak a bemutatásán keresztül megrajzolja azt a folyamatot, melynek következtében az ország kénytelen volt lemondani az addig fenntartott viszonylagos „önállóságáról”, a szabad királyválasztás és a Habsburg-dinasztiától való függetlenedés gondolatáról.

Összességében tehát a kötet írásai azt domborítják ki, amit a könyv címe is sugall, ti., hogy Erdély sorsa erősen függött a szerencse és a balsors fordulatától. Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti hatalmi erőviszony alakulása, továbbá Erdély uralkodóinak országigazgatási, illetve a kül- és belpo-

litikában egyaránt tanúsított helyzetfelmérő képessége döntően meghatározta az ország jövőjét. Ezt mi sem igazolja jobban, mint az, hogy amíg Báthory István vagy Bethlen Gábor uralkodásának idején Erdély és annak uralkodója az egész Európa nagyhatalmi harcának aktív szereplőjévé és alakítójává vált, miközben az országban virágzott a művelődés, a kultúra és a művészet, addig Báthory Zsigmond vagy II. Rákóczi György uralkodásának idején a sorozatos rossz döntések Erdély államiségét tették kockára, és minden energia a veszélyek elhárítására fordult.

A tematikai sokszínűség ellenére a fejedelemség történetének több vetületéről hallgat a kötet. Viszont nem is az volt a célja, hogy a fejedelemség történetét a maga teljességében tárgyalja, hanem, hogy a kutató és a művelt érdeklődő előtt felvillantson több olyan fejezetet Erdély kora újkori történéseiből, melyek meghatározták e terület másfél évszázados államiségét, és melyek újabb kutatásokra, az egyes kérdéskörök elmélyültebb vizsgálatára serkenthetnek. És ebben, véleményünk szerint, elérte a célját.

Pakó László